

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

SPAIN CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND
INNOVATION**

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

doi digital object
identifier

DEDEKTIV ASARLAR MAZMUN VA MOHIYATI

Xolmirzayeva Diyora Xatamboy qizi
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada detektiv adabiyotning mashhurligi sabablari, asar sujeti tuzilishining o'ziga xosligi va fantastik asar qahramonlari harakatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, detektiv asar qahramonlari (protagonist va antagonist) detektiv hikoyaning mashhur va esda qolarililigini ta'minlovchi vosita sifatida talqin qilinadi. Maqolada shuningdek detektiv asar qahramoni va u bilan kitobxon o'rtasida aloqa o'rnatish uchun foydalanilgan vosita va usullar keltiriladi.

Kalit so'zlar: detektiv, jinoyat, jinoyatchi, izquvar tergovchi, detektiv asar syujeti, qahramonlar xarakteri

Adabiyotning eng ko'p hamda sevib o'qiluvchi janrlaridan biri, shubhasiz, detektiv janridir. Detektiv adabiyot – jinoyatlarni ochish jarayoni tasvirlangan hikoya, qissa, romanlar. Bu janr asoschisi Edgar Allan Poe („The Murders in the Rue Morgue“ („Morg ko'chasidagi qotillik“) 1841; va boshqa novellalar). Detektiv adabiyot mumtoz asarlarida jinoyatning ochilishi mantiqiy asosda tasvirlanadi (A. K. Doil, K. G. Chesterton, E. Gaborio, A. Kristi, R. Staut). Janrning keyingi taraqqiyoti detektiv adabiyotda ijtimoiy-ruhiy motivlarning paydo bo'lishi (J. Simenon, Matsumoto Seytyo), qonun himoyachilarining jinoyatchilar dunyosi bilan bevosita kurashi tasvirlangan turli-tuman detektiv adabiyot paydo bo'lishi (D. Hammett, R. T. Chandler va boshqalar) bilan bog'liq.

Detektiv adabiyotni ayrim adabiyotshunoslar faqat oldi-qochdi harakatlardan iborat "hazmi yengil" asarlar yaratiluvchi yo'nalish, deb hisoblaydilar. Biroq, ushbu mulohazani mutlaqo noto'g'ri, asossiz ekanligini isbotlovchi bir qancha nodir asarlar mavjudki, ular detektiv adabiyot namunasi bo'lish bilan birgalikda, chuqur ruhiy-falsafiy g'oyalarni ham targ'ib qiladi. Xususan, adabiyotshunos va ijodkorlarning "Bozor adabiyoti yoxud badiiy so'z mas'uliyati" mavzusidagi davra suhbatida O'zbekiston xalq yozuvchisi Omon Muxtor: "Sarguzasht, detektiv tushunchasi bilan "yengil asarlar" degan bahoni yonma-yon qo'yish ham o'rinsiz. Yozuvchilarimizdan X.To'xtaboyevning qator asarlari, Tohir Malikning "Shaytanat" yoki Said Ravshanning "Qironcha" asarini qiziqib o'qiysan. "Ularni umri qisqa, tezda unutilib ketadi" deyolmaysan, ayrimlari o'n yil, yigirma yil, ayrimlari yarim asrdan buyon yashayapti. O'quvchiga bahramandlikdan tashqari, ma'naviy-ruhiy oziq ham beryapti"[1], deb ta'kidlaydi.

Detektiv asarlar adabiyotning muhim janrlaridan biridir. Ular nafaqat qiziqarli hikoyalar va sirli vaziyatlar bilan o'ralgan, balki inson tabiati, axloqiy

savollarva ijtimoiy muammolarni o'rganishga ham imkon beradi. Detektiv janr zamonaviy adabiyotning eng yosh va mashhur janrlaridan biri sifatida beqiyos madaniy kuchga ega. Lingvodidaktik nuqtai nazardan, ushbu janrdagi asarlar tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozishga oid qabul qilish va yetkazish til ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga yordam beradi. Ular tanqidiy fikrlash va deduktiv xulosa chiqarish qobiliyatini yaxshilaydi. Detektiv asarlar ko'plab ilm-fan va maxsus yo'nalishlar hamda ko'nikmalarni qamrab oladi. Kriminalistika fani detektiv detektiv asar sujetini tuzishda qo'llaniladi. Chunki detektiv sujet tasvirida izquvar va tergovchilar haqiqiy sud ekspertizasi usullari va vositalaridan foydalangan holda sirli jinoiy ishni fosh qilish vazifasini bajaradilar.

Umuman olganda kriminologiya va u orqali adabiyotning detektiv janri yuridik tilshunoslik, psixologiya, psixolingvistika, pragmalolingvistika, sotsiololingvistika kabi fanlar bilan ham chambarchas bog'liq. Og'zaki va yozma nutq (keng ma'noda lingvistika) inson va uning atrof-muhitni idrok etish va tasvirlashga oid boy ma'lumot manbai bo'lib, undan jinoyatlarni tavsiflash va fosh etish, shuningdek jinoyatchilarni aniqlash va fosh qilish uchun foydalaniladi.

Detektiv asarlar o'quvchiga oxir-oqibat adolat g'alaba qozonishini ko'rish va his qilish uchun sirli jinoiy jumboq va tergov olamiga sho'ng'ish imkonini beradi. Detektiv janr bu ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi ziddiyatga asoslangan, jinoyatni ochish jarayoni aks etgan syujet tasviri sanaladi. Demak, har qanday detektivning ajralmas qismi jumboq yoki sirga aylanib, uning maqsadi va talqini jinoiy jumboqning yechimi yoki berilgan jinoyat sirini, jinoyatni fosh etishdir. [2]. Xuddi shu xususiyat mistik adabiyotga xosdir, ammo undan farqli o'laroq, detektiv asarda jumboq har doim mantiqiy asosga ega va bu jumboqning echimi ham aqliy va mantiqiy jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi.

Har qanday detektiv asarning maqsadi sirli jumboqlarni yechish va shu yechim orqali jinoyatni fosh etish hisoblanadi. Detektiv asar mantiqiy jarayonning rivojlanish bosqichi bo'lib, unda protagonist faktlar ketma-ketligi orqali haqiqatga erishadi. Jinoyatni fosh etish detektiv hikoyaning yagona yechimidir. Biroq, asardagi yetakchi o'rin tergovga berilgan shu sababli asar qahramonlari tavsifi va ularning psixologik kechinmalari va his-tuyg'ulari ikkinchi darajaga ko'chiriladi. Ko'p xollarda jinoiy ish jumog'i izquvar/tergovchi va kitobxon uchun ma'lum bo'lgan mantiqiy xulosalar yordamida hal qilinadi. [3]

Detektiv asar syujetida ikkita qarama-qarshi obraz tasvirlangan bo'ladi: salbiy obraz (jinoyatchi va uning hamrohlari), ijobiy obraz (tergovchi hamda uning yordamchilari). Ikkala tomon ham jinoyatni fosh qilish, ya'ni yaxshilikning yovuzlik ustidan g'alabasiga olib keladigan bir qator voqea, hodisa va faktlar bilan bir biriga bog'langan. Shuni ta'kidlash lozimki, bazi

detektiv hikoyalarda asar qahramonlarini “yomon” va “yaxshi” toifaga bo‘linishi noto‘g‘riligi ma’lum bo‘ladi. Masalan, jinoyatchining o‘zi gumonlarni chalg‘itish uchun tergovchini yollashi hollatlari, tergov jarayonidan xabardor bo‘lish va zarur bo‘lganda tergovni noto‘g‘ri yo‘lga burish, yoki politsiya detektiv hikoyalarda, izquvarlardan biri jinoyatchilarning sherigi bo‘lib chiqadi. [4]

Tadqiqotlarga ko‘ra, detektiv asarlar adabiyotning mashhur va jozibali janri hisoblanib kelmoqda. Bu muvaffaqiyatning siri detektiv janrining doimiy rivojlanib, o‘zgarib, fan va texnika yutuqlari bilan hamohang tarzda takomillashayotganidadir. Ingliz detektiv romanlari rivojlanish tarixidagi bosqichlarni tahlil qilib detektiv asarning o‘zgarmas va o‘ziga xos xususiyatlar to‘plami mavjudligini aniqladik. Bularga jinoiy ish, qotillik, sirli jumboq, g‘ayritabiiy va ustun qadriyatlar majmuasi, maxfiy va an’anaviy xronotop va yaxshi va yomon obrazlar o‘rtasidagi qaramaqarshiliklar kiradi. Yuqoridagi adabiy belgi va xususiyatlar faqat klassik detektiv hikoyalarga taalluqli sanaladi. [5, 213] Zamonaviy detektiv hikoyalari “sirlilik va yopiqlik” tamoyili har doim ham ishlamasligi bilan ajralib turadi, chunki asar sujetida gumonlanuvchilar va ularning sheriklari soni cheklanmagan. Shuningdek detektiv hikoyalarda uchraydigan axloqiy-ruhiy holatlar tasviri va jinoyat sodir etish va fosh qilish vositalarining muntazam takomillashuvi janrning muvaffaqiyati kaliti hisoblanadi. Postmodern detektiv hikoyalari esa bir asarda mantiqiy tarzda birlashtirilgan inson ichki tuyg‘u va kechinmalariga urg‘u berilgan bir nechta adabiy janrlarning sintezi sanaladi. Shu sababdan ushbu turdagi hikoyalarda jinoyatning tasviri yashirin va ikkilamchi fenomen sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирвалиев С. Наср, давр ва қаҳрамон. –Тошкент.: Адабиёт ва санъат, 1983.-32 б
2. Kungl C. (2006) Xayoliy ayol detektiv personajini yaratish: Britaniyalik ayol yozuvchilarning izquvar qahramonlari,. Jefferson, N.C. : McFarland&Co., 207 b
3. Neuburg V. (2023) Ommaviy adabiyot: tarix va qo‘llanma, bosib chiqarish boshidan to yilgacha 1897. London : Woburn, 301 b.
4. Pykett L. (1996) “Mashxur roman” Oq kiyingan ayoldan oy toshigacha. Yozuvchilar va ularning ijodi (raqamsiz)”. Mississippi,. 542 b.
5. Kestner J. Britaniya (2010), Detektiv-fantastikasidagi erkak obrazi. 1880-1915. Farnham, Surrey : Ashgate Publishing,. 213 b.